

Hans Anten

Johan de Meester: veelzijdig literator tussen traditie en vernieuwing

Aukje van Hout, *Gedenk te leven. Johan de Meester en het literaire veld van 1900-1920*. Hilversum: Verloren, 2022. 243 p., ill. ISBN 9789087049997.

‘Een *highbrow*-perspectief op de literatuurgeschiedenis onttrekt de publieksliteratuur aan het zicht’. Zo luidt de eerste stelling bij *Boekenvrienden. Bemiddelende kritiek in Nederlandse publikstijdschriften in het interbellum*, het proefschrift van Rianne Keltjens uit 2018. En inderdaad: het ‘standaardverhaal’ in de historiografie zoals dat tot zo’n vijftien jaar geleden werd geschreven over de Nederlandse literatuur in het interbellum ging over gecanoniseerde werken en gereputeerde namen, waarbij innovatie en normverandering de leidende principes waren. Het zo geconstrueerde verhaal besprak de vernieuwingen van de historische avant-garde en het modernisme terwijl de continuïteit van de bij een groot publiek populaire onderstroom nagenoeg uitsluitend aandacht kreeg als achterhaalde literatuur waartegen de jongeren zich afzetten. Het genre van dat proza werd getypeerd als verwaterd naturalisme, psychologisch realisme en huiskamerrealisme. Auteurs die tot deze stroming gerekend worden, zijn onder meer Johan de Meester, Herman Robbers, Carel Scharten, Gerard van Eckeren, Top Naeff, Ina Boudier-Bakker en vele schrijfsters die thans nog maar namen lijken. Hun romans werden vanaf de jaren tien van de vorige eeuw door jongeren als Constant van Wessem en Theo van Doesburg, en wat later door onder anderen H. Marsman, Menno ter Braak en E. du Perron weggezet als ‘verslapt’ epigonisme van Tachtig, onleesbaar vanwege de explicatieve psychologie, de woordkunstigheid, de omvang en de beperkte thematiek van ‘slecht geluchte binnenkamers’. Zo behoort voor Du Perron de bekendste roman van een van de meest prominente schrijvers van zijn generatie – *Geertje* (1905) van Johan de Meester – tot ‘het vervelendste en platste wat onze romankunst heeft opgeleverd’.

Niet het minst door de succesvolle introductie vijftien jaar geleden van *middlebrow studies* in de wetenschappelijke neerlandistiek is het onderzoeksterrein van het interbellum en het decennium daarvoor aanzienlijk breder en gedifferentieerder geworden. Het pleidooi dat Erica van Boven in 2012 hield in haar oratie *Het belang van de tweede rang* is overtuigend

geweest. Ook in *Gedenk te leven*, de studie waarop Aukje van Hout in april 2022 aan de Radboud Universiteit promoveerde, vormt het ‘tweederangscircuit’ het beeldbepalende kader voor de centrale vraag van haar onderzoek: welke plaats namen Johan de Meester en zijn scheppend en kritisch proza in binnen het Nederlandse literaire veld tussen 1900-1920? Het veelomvattende antwoord op deze vraag heeft geresulteerd in een belangwekkend proefschrift.

Johan de Meester (1860-1931) was een veelzijdig en invloedrijk literator. Hij publiceerde zesentwintig literaire werken en was onder meer redacteur van *De Nieuwe Gids* (1903-1907), *De Gids* (1908-1927) en van 1891 tot en met 1927 redacteur van de rubriek ‘Letteren en Kunst’ van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. Voor *De Gids* en de *NRC* schreef hij literaire kritieken. Daarnaast ontplooidde deze ‘meester van sociabiliteit’ met een uitgebreid netwerk als vriend, mentor, organisator en adviseur tal van bemiddelende activiteiten. Al deze uiteenlopende werkzaamheden van de romancier, criticus, journalist en bemiddelaar De Meester kon Van Hout in *samenhang* bestuderen door de inzet van de literaire discoursanalyse van de Franse linguïst Dominique Maingueneau en de narratologische methodiek voor de analyse van normatieve standpunten van met name de Franse literatuurwetenschapper Vincent Jouve. In het inleidende eerste hoofdstuk worden de kernbegrippen van deze onderzoeksdisciplines, die aansluiten bij de bekendere theorieën van Pierre Bourdieu en Jérôme Meizoz, minutieus toegelicht. De hoofdstukken die volgen laten zien dat de keuze voor deze concepten fortuinlijk genoemd kan worden. De Meesters proza – dat zijn hier vier romans die een dwarsdoorsnede van het oeuvre vormen – staat centraal in de hoofdstukken 2, 3 en 4. Het vijfde hoofdstuk bevat een netwerkanalyse van De Meester als bemiddelaar. Het zesde hoofdstuk behandelt De Meester als literatuurcriticus. Een slotbeschouwing, een samenvatting, bijlagen, een bibliografie en een register van namen en titels completeren de studie.

In het tweede hoofdstuk wordt het intrigerende onderwerp van de verbeelding van lesbische liefde besproken aan de hand van De Meesters roman *Walmende lampen* uit 1920 en enige fictionele teksten van de nu geheel vergeten schrijfster Edith Werkendam. Verhelderend is de uiteenzetting van het contemporaine discours over homoseksualiteit. De traditionele, breed gedragen opvatting dat homoseksualiteit een te veroordelen besmettelijke ziekte is die door verleiding kan worden opgelopen, verliest aan het begin van de twintigste eeuw terrein aan het nieuwe inzicht dat homoseksualiteit een aangeboren variant van seksuele voorkeur is ten aanzien waarvan men compassie moet hebben. In de teksten van beide schrijvers wordt die veroordeling gecorrigeerd. In *Walmende lampen* verafschuwt het vrouwelijke hoofdpersonage aanvankelijk de ‘perverziteit’ van de lesbische liefde. Maar een brief van wie de spreekbuis van de auteur mag heten over ‘walmende lampen’, dat zijn de ‘Mislukkingen, uitwassen van de natuur, afdeeling sexueele ellende’¹, doet haar inzien dat medelijden eerder dan afwijzing de juiste houding is. Dat alleen de roman van De Meester, waarin de lesbische liefde overigens *niet* het hoofdthema is, een overwegend positieve ontvangst kreeg, is onder meer terug te voeren op de vertelsituatie en dan in het bijzonder op de focalisatie. Bij De Meester is de protagonist een heteroseksuele vrouw die het lesbische personage van buitenaf waarneemt. Bij Werkendam ligt de focalisatie daarentegen bij het lesbische hoofdpersonage, zodat de lezer haar zielenstrijd door middel van de erlebte Rede in alle intimiteit kan volgen. En dat zal voor velen een brug te ver zijn geweest.

In het derde hoofdstuk passeren een groot aantal kunstenaarsromans kort de revue,

¹ J. de Meester, *Walmende lampen*. Amsterdam, 1920, p. 306.

waaronder *De Meesters Carmen* (1916) en *Gedenk te leven* (1917). Met dat corpus illustreert Van Hout de vernieuwing die zich rond de eeuwwisseling voltrekt in het kunstenaarsbeeld. Aan het romantische beeld van de kunstenaar als een geniaal, autonoom en onmaatschappelijk individu wordt allengs een dimensie toegevoegd van de kunstenaar die de blik weer op het maatschappelijke leven heeft gericht en die zich al dan niet vrijwillig conformeert aan een burgerlijk bestaan van werk, huwelijk en gezin. Van Hout karakteriseert de besproken romans als ‘monumenten van ambivalentie’ waarin oude en nieuwe opvattingen met elkaar in dialoog zijn. Het concept *paratopie* uit het instrumentarium van Maingueneau, dat betrekking heeft op een evenwichtsspel ‘entre le lieu et le non-lieu’, blijkt bij uitstek geschikt te zijn om die dubbelzinnigheden te onderzoeken en te beschrijven.

In hoofdstuk 4 presenteert Van Hout meticuleuze analyses van drie romans, met een vergelijkend perspectief dat zeer verhelderend is. Het zijn realistische romans die min of meer hetzelfde tragische levensverhaal vertellen van een jong vrouwelijk hoofdpersonage uit de lagere klasse. Dat zijn *Germinie Lacerteux* (1864) van Edmond en Jules de Goncourt, *Martha de Bruin* (1890) van August P. van Groeningen en *Geertje van De Meester*. Aanleiding voor deze vergelijkende excursie is Du Perrons overtuiging dat voor de ‘inferieure boekenvullerij’ van de Nederlandse auteurs de Franse roman model heeft gestaan. In *Martha* en *Geertje* zag hij de ‘voortzetting’ van Goncourt’s meidenfiguur’. Met grote precisie traceert Van Hout de overeenkomsten en verschillen tussen de drie romans, met daarin niet alleen aandacht voor de wijze waarop de protagonisten zich verhouden tot hun romanwereld maar ook voor de lezer in zijn hoedanigheid van *lisant* (liefhebber) en *lectant* (deskundige). Die lezers komt ze overigens weinig tegemoet door van de omvangrijke citaten uit *Germinie Lacerteux* geen Nederlandse vertaling te geven. *Geertje* nu, voor veel tijdgenoten *De Meesters* meesterwerk en met vijf drukken tijdens zijn leven een bestseller, kent één essentieel verschil ten opzichte van de twee voorgangers: het relatief positieve einde. Deze vernieuwing ten opzichte van het naturalistische paradigma van pessimisme en desillusie is verankerd in de idealistische wending die de literaire kritiek van generatiegenoten in het realistische proza na Tachtig waarnam en die Erica van Boven in haar proefschrift *Een hoofdstuk apart* (1992) uitvoerig documenteerde en typeerde met het sleutelwoord ‘menselijkheid’. In *Geertje* wordt die menselijkheid in de praktijk gebracht door Geertjes grenzeloze zelfopoffering, door haar ‘onzelfzuchtige vereeringsliefde’, zoals de verteller die attitude noemt. Van Hout concludeert in de slotbeschouwing dat hedendaagse lezers de vrouwenfiguren anders zullen duiden dan contemporaine lezers. Voor *Geertje* lijkt me die constatering een understatement. Het is immers moeilijk voor te stellen, althans voor mij, dat de huidige lezer zich identificeert en sympathiseert met een personage als *Geertje* dat met begripvolle lijdzaamheid ‘elke vernedering’² van haar geliefde (dat is de man bij wie ze in dienst is als kindermeisje) wilde ondergaan, zoals ze het zelf formuleert.

De *Meesters* correspondentie uit de laatste periode van zijn leven – een groot deel van zijn privé-archief vernietigde hij -, is de voornaamste bron voor de beschrijving in het vijfde hoofdstuk van de literaire betrekkingen die *De Meester* als vriend, patroon en bemiddelaar onderhield. De brieven zijn inzichtelijk geordend op de niet altijd scherp van elkaar te onderscheiden categorieën ‘vriendschappelijk’, ‘patronage’ en ‘dienstverlening’. In de eerste categorie zijn de contacten niet-utilitair en delen de correspondenten dezelfde normen en waarden. Uit de brieven aan Herman Robbers, Top Naeff, Frans Coenen en Willem Kloos blijkt dat het *ethos* of zelfbeeld dat *De Meester* hanteert verschilt per adressant. Zo afficheert

² J. de Meester, *Geertje*³. Bussum, 1917. Derde boek, p. 142.

hij zich bij zijn goede vriend Herman Robbers als de romantische bohemien-kunstenaar die gehinderd wordt door de beslommingen van het burgerlijke bestaan. Het is deze frictie die ook het kunstenaarsbeeld domineerde in de literatuur van deze periode. Voor Frans Coenen presenteert De Meester zich vooral als echtgenoot in openhartige brieven over een huwelijks crisis, een affaire die door Van Hout terecht slechts prudent wordt aangestipt. In de categorie ‘patronage’ is de relatie tussen de correspondenten ongelijkwaardig. Het zijn met name schrijvers van de jongere generatie, niet in de laatste plaats debuterende jonge schrijfsters, die op De Meester als intermediair bij uitgeverijen en tijdschriften konden rekenen. Daarbij kan opgemerkt worden dat naast literaire kwaliteiten ook amoureuze gevoelens de bemiddelende inspanningen activeerden, zoals bij de vierendertig jaar jongere Jo de Wit, op den duur ‘lieve poppie’ genoemd in zijn brieven aan haar. In de categorie ‘dienstverlening’ ten slotte is sprake van een wederkerige relatie waarin beide partijen uit zijn op voordeel. De langdurige samenwerking met De Meesters uitgever C.A.J. van Dishoeck is een goed voorbeeld van een connectie die zakelijk gezien door dienst en wederdienst werd bepaald.

In het zesde hoofdstuk geeft Van Hout een helder portret van de literatuurcriticus van de *NRC* en *De Gids* aan de hand van spanningsvelden die tussen 1900 en 1920 actueel waren en die De Meesters *paratopische* positie ofwel tussenpositie accentueren. Een belangrijk spanningsveld heeft betrekking op de voortzetting van het kritische paradigma van Tachtig versus het streven naar een eigen kritisch programma. Een tweede spanningsveld is te relateren aan de vraag of een nieuwe richting een vorm van kunst moest zijn, zoals Kloos de kritiek opvatte, of eerder ‘wetenschap’, dat wil zeggen een pedagogisch instrument dat onpartijdig informeerde. Hoewel De Meester zich schatplichtig voelde aan de traditie van Tachtig en de criticus Kloos zeer bewonderde, koos hij toch duidelijk voor een nieuwe kritische taakopvatting die verwant is aan die van sleutelfiguren uit het bemiddelende circuit van het interbellum als Gerard van Eckeren, P.H. Ritter jr., Roel Houwink en Anthonie Donker. Voor hen en voor De Meester betekent literaire kritiek geen subjectieve kunstbeoefening maar objectieve, onbevooroordeelde voorlichting van een deskundige gids die in staat is door interpretatie van de tekst en velerlei contextuele kennis de auteursintentie te achterhalen.

Tot slot nog een kleine kanttekening. De Meesters ‘eigen tijdschrift’ *Europa* (1906-1910) blijft geheel onbesproken, terwijl het wel enige keren vermeld wordt en de titels van de kritische bijdragen van hem in dat tijdschrift in een bijlage zijn opgenomen. En het beruchte wetsartikel dat seksueel verkeer van een meerderjarige – toen 21 jaar – met een minderjarige van hetzelfde geslacht strafbaar stelde was artikel 248bis (in plaats van 284bis).

Met haar studie heeft Aukje van Hout een substantiële bijdrage geleverd aan de verdere nuancering van het literatuurhistorische beeld van een onderbelichte en eenzijdig belichte episode uit de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde. Bestudering van de veelzijdige functies en activiteiten van Johan de Meester – de primus inter pares van het tweederangscircuit en een centrale figuur in het literaire veld tussen 1900 en 1920 – bleek daarvoor een ideale route te zijn.

Universiteit Utrecht

In: *Spiegel der Letteren* 64 (2022), nr.2, p. 187-191